

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Kauzális kötőszók a német és a holland nyelvben
Kontrasztív-korpusznyelvészeti vizsgálódások és nyelvtipológiai-metodológiai adalékok a visszafelé ható oksági kötőszók kutatásához

ÍRTA: KÁNTOR-FARAGÓ MÁRTA

TÉMAVEZETŐ: DR. KOCSÁNY PIROSKA

DEBRECEN, 2006

Az értekezés tárgyát az ún. visszafelé ható oksági kötőszók képezik, melyeket két nyugati-germán nyelven, a németben és a hollandban vizsgálók. A kontrasztív-korpusznyelvészeti vizsgálat eredményei nemcsak a két említett nyelv résztipológiájának felállítását teszik lehetővé, hanem azok az idegennyelv-oktatás különböző területein is alkalmazhatók. A következőkben az értekezés felépítését, célkitűzéseit, a vizsgálat módszerét, a korpuszelemzés eredményeit és azok didaktikai lehetőségeit, valamint a téma további kutatási lehetőségeit kívánom tézisszerűen ismertetni.

1. A dolgozat felépítése

A dolgozat négy nagyobb egységre tagolódik. Az első részben található a Bevezetés (1. fejezet), az értekezés szempontjából legfontosabbnak tekinthető kontrasztív és korpusznyelvészeti elméleti háttér (2. és 3. fejezet), valamint a kauzalitással kapcsolatos gondolatok (4. fejezet). A II. részben a német és holland kauzális kötőszók részletes bemutatása történik, különböző szinkrón kritériumok alapján (5. és 6. fejezet). Mivel a dolgozat nemcsak kontrasztív, hanem korpusznyelvészeti elemzés is, a 7. fejezet a tulajdonképpeni korpuszelemzésből áll, melynek eredményei a 8. fejezetben találhatók. A kilencedik fejezet az eredmények didaktikai (egyetemi nyelvoktatás) felhasználhatóságának lehetőségeit mutatja be. Ez a második nagy egység egy ún. kitekintéssel, azaz a téma további kutatási lehetőségeinek bemutatásával zárul. A továbbiakban az Irodalomjegyzék (III.), valamint a Függelék (IV.) található.

2. Az értekezés célkitűzése

A nyelvek nem hasonlíthatók össze egymással. Ez mind elméleti, mind metodológiai szempontból lehetetlen vállalkozás lenne. A disszertáció az ún. visszafelé ható kauzális kötőszók szerepét vizsgálja a német (*weil, denn, da*) és a holland nyelvben (*omdat, want, aangezien*).

A vizsgálandó konjunkciókat egy megfelelő korpuszban, ill. ebben az esetben megfelelő korpuszokban kell vizsgálni ahhoz, hogy a jelenlétükről megfelelő hipotéziseket állíthassunk fel, valamint ahhoz, hogy a felállított hipotézisek követhető módon váljanak ellenőrizhetővé. Az értekezés az ún. párhuzamos korpuszok elemzésére épül (német-holland, holland-német). Két irodalmi korpusz került kiválasztásra, melyekben a vizsgálandó kauzális kötőszók gazdagon reprezentáltak és egymással összevethetők (Günther Grass *Im Krebsgang* – *In krabbengang* und Cees Nooteboom *Een lied van schijn en wezen* – *Ein Lied von Schein und Sein*). A párhuzamos korpuszok szisztematikus vizsgálata számos lehetőséget kínál. Ezen korpuszok használata révén olyan szemantikai-pragmatikai összefüggéseket fedhetők fel, melyek másképp rejtve maradnának. Az összefüggések feltárásából nemcsak a nyelvtipológia, de a didaktika is profitálhat. Ebben az értelemben fogalmazhatók meg az értekezés elsődleges kérdésfeltevései (A és B), valamint a másodlagos kérdés (C), melyek megválaszolása az értekezés célja:

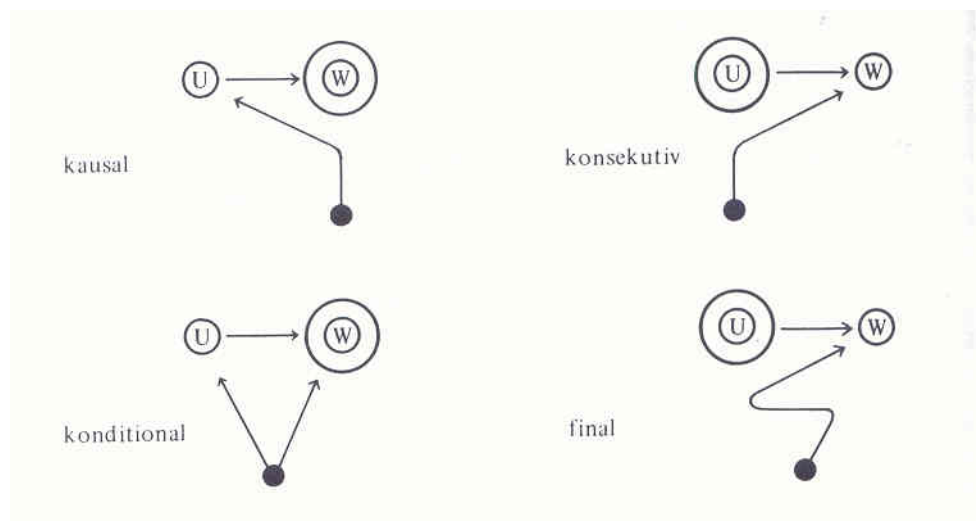
A, Mely visszafelé ható kauzális konjunkciókat használ a mai standard német és holland nyelv írott formája (narratív írott nyelv)? A válasz erre a kérdésre sok deskriptív és/vagy normatív grammatika (egynyelvű vagy kontrasztív) alapján egyértelműnek tűnhet, de a dolgozat abból indul ki, hogy egyáltalán nem az és a felállított elmélet párhuzamos irodalmi korpuszokon kerül ellenőrzésre. A második (elsődleges) kérdést az elsőből vezethető le:

B, Milyen jellegű a kapcsolat az egyes német és holland visszafelé ható kauzális kötőszók között és a korpuszvizsgálat során felállított résztipológia alapján megfeleltethetők-e a két nyelv kötőszavai egymásnak? Mivel a dolgozat elsősorban kontrasztív jellegű, mégpedig azt a kontrasztív tradíciót követi, amely tipológiai és didaktikai érdeklődésű, kettős célt kíván követni, és nemcsak egy résztipológiát szeretne felállítani, hanem a következő másodlagos kérdést is szeretné megválaszolni:

C, Hogyan profitálhat az idegennyelv-oktatás módszertana az A, és B, pontokban megszerzett eredményekből, azaz a felállított résztipológiából? A nyelvoktatás minden szintjén bevonható a kontrasztivitás, ebben az értelemben a párhuzamos korpuszok ideális lehetőséget nyújtanak a nyelvi összefüggések illusztrálására és magyarázatára.

3. A vizsgálati módszer

A dolgozat elsősorban kontrasztív nyelvészeti érdeklődésű. Leginkább KÖNIG (1990) és KORTMANN (1998) elméleteivel mutat rokonságot. Ily módon nemcsak a német és a holland nyelv közötti különbségeket vizsgálja, hanem az azonosságokat is. Ezáltal lehetővé válik az összehasonlítás, mely alapján felállítható egy résztipológia. Ebből nemcsak az elméleti, hanem az alkalmazott nyelvészet is profitálhat. Ebben az értelemben a tipológiai és a didaktikai nyelvszemlélet összjátéka jön létre. Az értekezés korpusznyelvészeti irányultságát MÜLLER (1987) és KRUG (1998) eredményei jelentősen befolyásolták. Míg MÜLLER a párhuzamos korpuszok használata révén felmerülő résztipológiai lehetőségekkel foglalkozik, KRUG a korpuszvizsgálat didaktikai alkalmazási lehetőségei iránt érdeklődik. A doktori dolgozatban ez a két módszer ötvöződik. A kauzalitás kezelése különböző nehézségeket okoz a nyelvész számára. A kauzalitás összetettségének bemutatásához RUDOLPH az alábbi modellt javasolja, amely nemcsak az egyes kauzális összefüggések közötti vertikális, hanem a horizontális összefüggéseket is bemutatja:

1. ábra: RUDOLPH (1976) térbeli grafikai modellje¹

Ily módon egyrészt a kauzális és a kondicionális, másrészt a konsekutív és finális kapcsolatok mutatnak nagyobb rokonságot (vertikális elrendezés). Ugyanakkor a horizontális csoportosítás is egyfajta kettős felosztást eredményez.

¹ Az U ill. a W az „Ursache” ill. a „Wirkung” rövidítése, a kettős kör pedig az ún. „Ausgangsfaktum”-ot jelöli.

Egyrészt tehát a kauzalitás mint nyelvészeti probléma áll az érdeklődés központjában. Másrészt ugyanakkor kognitív és retorikai problémáról is szó van. A kauzalitás kognitív vs. retorikai szempontja STUKKER & SANDERS & VERHAGEN (1999), DEGAND (1998) és ROUSSEAU (1998) munkái alapján kerül bemutatásra. A kauzális konjunkciók vizsgálatának kiindulópontja PASCH (1983) elmélete a fenti kötőszók szemantikájáról és pragmatikájáról.

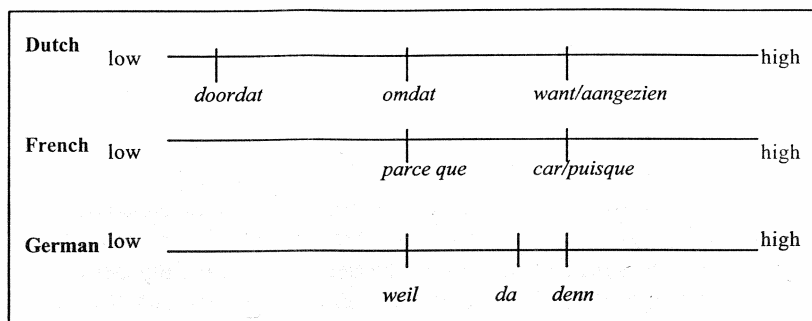
A német (*weil, denn, da*) és a holland (*omdat, want, aangezien*) kauzális kötőszók az alábbiak szerint rendszerezve kerülnek vizsgálatra: először a hagyományos leíró megközelítésben (a legszembevetőbb különbség?), majd szemantikai-pragmatikai szempontok alapján (az ige pozíciója, mondatfajták, valamint a beszélt vs. az írott nyelv). Az összehasonlítás alapján megállapítható, hogy a két nyelv három-három kötőszava között látszólag párhuzamok állíthatók fel, ez azonban csupán egy nagyon felszínes kép. A legszembevetőbb különbségek az eltérő szintaktikai tulajdonságok, de nem szabad megfeledkezni a különböző szemantikai-pragmatikai jellemzőkről sem.

4. A korpuszelemzés eredményei

Mindkét korpuszban olyan szövegrészeket szerepelnek, amelyekben vagy az eredetiben vagy a fordításban legalább egy kauzális konjunkció szerepel, azaz egy, kötőszóval explicit módon jelölt kauzális összefüggés van.

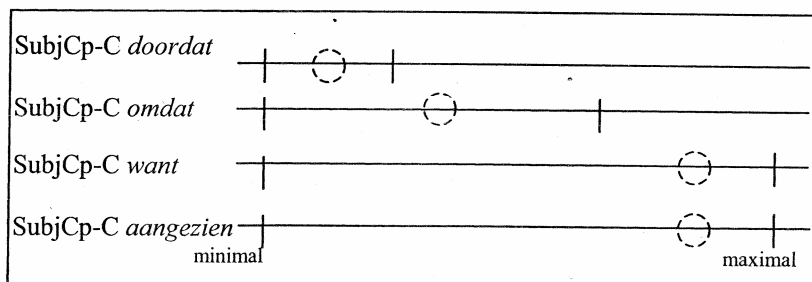
Ily módon a dolgozat nem vizsgálja az ún. aszindettonokat. A korpuszelemzés háttérében PIT (2003, 2005) szubjektivitás-elmélete áll.

PIT abból indul ki, hogy minden kauzális kapcsolatban van egy élő vagy élettelen résztvevő („participant”), akinél vagy aminél a kauzalitás úgymond végbemegy. Az eredményeket a következő sémával illusztrálja:

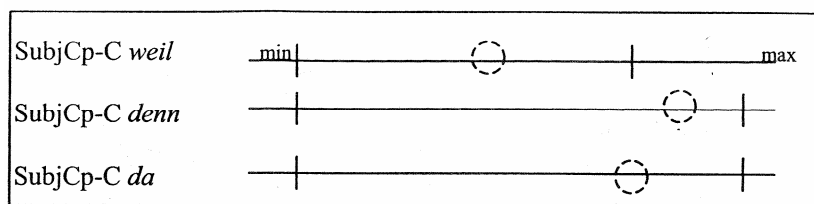

2. ábra: PIT szubjektivitás-skálája (2003: 263)

PIT bevezet egy másik fogalmat is, mely a dolgozat központi kérdéseinek megválaszolásakor is segítséget fog nyújtani. Ez pedig nem más, mint a tűréshatár fogalma („tolerance zone”).

3. ábra: A doordat, az omdat, a want és az aangezien kötőszók tűréshatára (PIT 2003: 287)

4. ábra: A *weil*, a *denn* és a *da* tűréshatára (PIT 2003: 290)

A tűréshatár fogalmát a következőképpen definiálja (PIT 2003: 290):

The schema reflects the idea that the SubjCp-C's of *want* and *aangezien* are on the subjective extreme side of their tolerance zone (...). This is based on the corpus observation that their average SubjCp-X is higher than *omdat*'s and *doordat*'s.

Bár PIT is kontrasztív kérdésekkel foglalkozik, azaz a visszafelé ható kauzális kötőszók disztribúcióját vizsgálja német és francia korpuszokon is, a 4. ábrával kapcsolatban a következőkre hívja fel a figyelmet: „ (...) the three scales are not related: a point x on one scale does not necessary represent the same degree of subjectivity as that same point on another scale” (2003: 263). PIT értékezése nemcsak kitűnő nyelvészeti teljesítmény, hanem úttörő munka is. Az azonban, hogy a vizsgálatok kizárólag egynyelvű korpuszokra irányulnak, az elmélet szempontjából támadható pontnak számít.

Az értekezés PIT modelljét párhuzamos (német-holland és holland-német), narratív korpuszokon teszteli.

A német-holland korpusz (a továbbiakban Grass-korpusz) 209 (eredeti) ill. 201 (fordítás) nyomtatott oldalból áll és 164 részletet tartalmaz. A Grass-korpuszon végzett vizsgálat eredményeit a következő táblázat foglalja össze:

deutsch-niederländisches Korpus	<i>denn</i>	<i>weil</i>	<i>da</i>	<i>zumal</i>
<i>want</i>	100% (40)	33% (28)	3 % (1)	-
<i>omdat</i>	-	62% (53)	97 % (29)	100 % (6)
<i>doordat</i>	-	4% (3)	-	-
<i>aangezien</i>	-	-	-	-
insgesamt	100% (40)	100% (85)	100% (30)	100% (30)

1. táblázat: A *weil*, a *denn* és a *da* kötőszók a Grass-korpuszban

A másik vizsgált korpusz (a továbbiakban Nooteboom-korpusz) a német és holland kauzális kötőszókat a „másik irányból” is megvizsgálja, azaz a forrásnyelv a holland, a célnyelv pedig a német. Méretét tekintve ez a kisebbik korpusz. 70 szövegrészletet tartalmaz az *Een lied van schijn een wezen* című regényből, valamint annak német fordításából (*Ein Lied von Schein und Sein*).

A 2. táblázat azt mutatja, hogy a mai írott (narratív) holland nyelvben tulajdonképpen csak két kötőszóval találkozunk: a *want*-tal és az *omdat*-tal. Az *aangezien* kötőszó alig, míg a *doordat* kötőszó egyáltalán nem jut szerephez.

niederländisch-deutsches Korpus	<i>want</i>	<i>omdat</i>	<i>aangezien</i>
<i>denn</i>	90% (27)	-	-
<i>weil</i>	3,33% (1)	71% (32)	-
<i>da</i>	3,33% (1)	24,5% (11)	100% (1)
Ø	3,33% (1)	4,5%(2)	-
insgesamt	100% (30)	100% (45)	100% (1)

2. táblázat: Az *omdat*, a *want* és az *aangezien* kötőszók a Nooteboom-korpuszban

A korpuszvizsgálat eredményei alapján egyértelmű válasz adható az értekezés elsődleges kérdéseire.

AA, A mai írott (narratív) német nyelv három kauzális kötőszót használ: a *denn*-t, a *weil*-t és a *da*-t. Ugyanezen kauzális összefüggéseket a holland nyelvben elsősorban két konjunkció fejezi ki, a *want* és az *omdat*.

Az értekezés 2.2. fejezetében a következő szerepel: két nyelv szisztematikus összehasonlítása során különbségek és azonosságok fedhetők fel és ezáltal olyan területek térképezhetők fel, ahol egy adott nyelvnek többet kell explicálni, mint egy másiknak („eine Sprache mehr ausdrücken muß als eine andere” (KÖNIG 1990: 128)). Az eredmények alapján a dolgozat másik elsődleges kérdésfelvetése is megválaszolható:

BB, A német nyelv rendelkezésére viszonylag több kauzális konjunkció áll, a holland nyelv ugyanezt a feladatot (azaz a visszafelé ható kauzális összefüggések kifejezését) kevesebb lexikális elemmel látja el. A német és a holland kauzális kötőszók csak részben feleltethetők meg egymásnak. A *denn* és a *want* kötőszók esetében a funkcionális és jelentésbeli átfedés majdnem százszázalékos, míg a német *weil* és a *da*, valamint a holland *omdat* esetében tapasztalható eltérések jelentős része a szubjektivitás-moddal és a tűréshatárok különbségével magyarázható.

Ezzel megválaszolásra kerültek az értekezés elsődleges kérdései (A és B). Fontos még egyszer felhívni a figyelmet arra, hogy a megállapítások a kauzális kötőszók a mai német és holland írott nyelvben történő használatára vonatkoznak. A 6. pont a téma további kutatási lehetőségeit mutatja. A vizsgálat tárgyára vonatkozó megszorítások feloldása a fenti eredményeket természetesen módosíthatja és/vagy kiegészítheti. A harmadik kérdéssel (C), mely a disszertációban másodlagos szerepet játszik (Hogyan profitálhat az idegennyelv-oktatás a kontrasztív-korpusznyelvészeti analízis eredményeiből?), a következő pont foglalkozik.

5. Didaktikai alkalmazhatóság

A kontrasztivitás, azaz a nyelvek közötti különbségek és azonosságok tudatosítása, legyen szó L1-ről és L2-ről vagy L2-ről és L3-ról, genetikailag rokon vagy eltérő nyelvekről, a nyelvoktatás minden formájába és szintjébe integrálható és integrálni is lenne szükséges. KRUG (1998)-hoz hasonlóan, én is abból indulok ki, hogy az egyetemi idegennyelv-oktatás során a korpusznyelvészeti eredményekből elsősorban két területen lehet profitálni: a nyelv- és a nyelvészet oktatása során (nemcsak a szinkrón nyelvészetben, hanem a nyelvtörténet

oktatásában is). A (kauzális) kötőszók problematikáját, legyen szó a nyelvoktatásról általában vagy akár az idegennyelv-oktatásról, a szakirodalom meglehetősen elhanyagolja.

A holland kauzális kötőszók elsajátítása korántsem zökkenőmentesen történik. Egyértelmű, hogy az egyetemi nyelvoktatásban az oktató rendelkezésére egészen más lehetőségek állnak, mint az általános vagy a középiskolai nyelvoktatás során.

Esetünkben, azaz a holland mint idegen nyelv esetében mindez azt jelenti, hogy a holland nyelv és a már elsajátított német nyelv következetes összehasonlítása által a két nyelv közötti azonosságok és különbségek láthatóvá válnak. Az olyan fogalmak bevezetése mint a nézőpont, a szubjektivitás vs. objektivitás lényegesen megkönnyíthetik az egyes kötőszók használatának elsajátítását.

A következőkben csupán a legfontosabb eredmények kerülnek ismertetésre, melyek azáltal elérhetők el, hogy a korpuszlingvisztikát bevonjuk a nyelvészetoktatásba: az idegen nyelvi gyakorlati készségek javulása, erős és kritikus nyelvi tudatosság, a szakirodalom kritikus kezelése.

6. A téma további kutatási lehetőségei

Az értekezés elején a vizsgálat tárgya egyértelmű meghatározásra került: a mai német és holland nyelv visszafelé ható kauzális kötőszavait először a két nyelvben külön-külön, majd egymással összevetve vizsgáltam és az eredmények alapján felállítottam egy résztipológiát. A vizsgálat határainak kibővítésével ill. eltolásával számos olyan új út válik láthatóvá, mely lehetővé teszi a téma összetett(ebb) vizsgálatát. A vizsgálatból kizárásra kerültek a kauzalitás más nyelvi realizációs lehetőségei (kauzális segédigék, prepozíciók stb.). A kauzalitás iránya is adott volt. Nagyító alá csupán a visszafelé ható kauzális kötőszók kerültek, míg az előre ható kauzális kötőszók (azaz a *darum*, a *dadurch*, a *deshalb*, a *deswegen* vs. a *daarom*, a *daardoor* és a *dus* kötőszók) vizsgálata a kutatási területen kívül maradt. A figyelem ezenkívül kizárólag a narratív írott nyelv elemzésére irányult, így bizonyos beszélt nyelvi jelenségek (mint pl. az *weil*+V2 és a *omdat*+V2) nem képezték az elemzés tárgyát. A kauzális kötőszók elemzése kizárólag az írott narratív-irodalmi nyelvben történt meg, de amennyiben egyéb szövegtípusok is bevonásra kerülnének, úgy lépésenként módosulhatnak és/vagy egészülhetnek ki a kutatás eredményei. Az érdeklődés határán kívül estek továbbá a konnektorok kutatásának diakrón aspektusait is (a kauzális kötőszók fejlődése és a nyelvi változások). A didaktika kapcsán említésre került lexikográfiai és fordításelméleti aspektusok vizsgálata szintén érdekes kutatási lehetőség lehetne a kauzális kötőszók területén.

Ezeket az utakat érdemes lenne még bejárni, hiszen a fent említett területeket mindeddig még vagy egyáltalán nem, vagy csak elvétve és nem egy nagyobb összefüggésben vizsgálták. Összességében remélhető, hogy az értekezés hozzájárult a kontrasztív, a korpusznyelvészet és a konnektorkutatás újraértékeléséhez. A disszertáció továbbá szeretné felhívni a figyelmet a párhuzamos korpuszok használatának lehetőségeire a kontrasztív nyelvészetben, valamint hangsúlyozni szeretné az irodalmi szövegek és fordítások digitalizálásának fontosságát. A dolgozatban több helyütt is hangsúly került a vizsgálat kettős célkitűzésére: a cél egy olyan résztipológia felállítása volt, melyből a későbbiekben az idegennyelv-oktatás is profitálhat. Amennyiben felállítható a két vizsgált nyelv teljes körű tipológiája, úgy ez a résztipológiai eredmények mozaikjaiból valósulhatna meg. A dolgozat természetesen csupán egy első lépés, melynek során egy kontrasztív-korpusznyelvészeti vizsgálat eredményei kerültek bemutatásra. Ezt a lépést remélhetőleg még számtalan további fogja követni, lehetővé téve a német és a holland nyelv holista tipológiájának felállítását.

A tézisekben hivatkozott irodalom

DEGAND, Lisbeth (1998):

„Het ideationel gebruik van want en omdat. Een geval van vrije variatie?“, *Nederlandse Taalkunde* 3.4, 309-326.

KORTMANN, Bernd (1998):

„Kontrastive Linguistik und Fremdsprachenunterricht“, in: Börner, Wolfgang & Vogel, Klaus (szerk.): *Kontrast und Äquivalenz. Beiträge zu Sprachvergleich und Übersetzung*, Tübingen: Narr (Tübinger Beiträge zur Linguistik 442), 136-167.

KÖNIG, Ekkehard (1990):

„Kontrastive Linguistik als Komplement zur Typologie“, in: Gnutzmann, Claus (szerk.) (1990): *Kontrastive Linguistik*, Frankfurt am Main u.a.: Lang (Forum angewandte Linguistik 19), 117-131.

KRUG, Manfred (1998):

„Englisch-deutsche Korpusanalysen: Kontrastive und diachrone Aspekte und ihre Relevanz im universitären Fremdsprachenunterricht“, in: Börner, Wolfgang & Vogel, Klaus (szerk.): *Kontrast und Äquivalenz. Beiträge zu Sprachvergleich und Übersetzung*, Tübingen: Narr (Tübinger Beiträge zur Linguistik 442), 168-193.

MÜLLER, Ralf (1987):

„Zur Wiedergabe deutscher Kausalkonstruktionen im Französischen, Spanischen und Italienischen. Überlegungen zum deutsch-romanischen Sprachvergleich“, *Linguistische Arbeitsberichte der Universität Leipzig*, 32-40.

PASCH, Renate (1983):

„Die Kausalkonjunktionen 'da', 'denn' und 'weil': drei Konjunktionen – drei lexikalische Klassen“, *Deutsch als Fremdsprache* 20/6, 332-337.

PIT, Mirna (2003):

How to express yourself with a causal connective: subjectivity and causal connectives in Dutch, German and French, Amsterdam: Rodopi (Utrecht studies in language and communication 17).

PIT, Mirna (2005):

„Subjectiviteit en causale connectieven“, *Taalbeheersing* 27.1, 24-41.

ROUSSEAU, André (1998):

„Zur Klassifizierung und Semantik der Satzverknüpfers im Lichte einer „natürlichen Logik““, in: Dalmas, Martine & Sauter, Roger (szerk.): *Grenzsteine und Wegweiser. Textgestaltung, Redesteuerung und formale Zwänge. Festschrift für Marcel Pérennec zum 60. Geburtstag*, Tübingen: Stauffenburg (Eurogermanistik 12), 153-165.

RUDOLPH, Elisabeth (1976):

„Zusammenhänge von Kausalität und kausalen Satzgefügen“, *Deutsche Sprache* 3, 193-206.

STUKKER, Ninke & SANDERS, Ted & VERHAGEN, Arie (1999):

„Waar een wil is, is geen wet. De categorisering van causale relaties binnen en tussen zinnen“, *Gramma/TTT* 7.1, 66-86

A szerző publikációi az értekezés témaköréből

• Cikkek, tanulmányok:

1. „Causale connectieven”, *Acta Neerlandica. Bijdragen tot de Neerlandistiek Debrecen*, 1/2001, 131-142.
2. „Unmöglichkeiten der kontrastiven Forschung”, in: Németh, Attila (szerk.): *Linguistische Beiträge ungarischer Nachwuchsgermanisten. Referate der I. Linguistischen Tagung ungarischer Nachwuchsgermanisten an der Universität Veszprém vom 28-29. März 2003*, Veszprém: Universitätsverlag/Wien: Edition Praesens, 2003 (Studia Germanica Universitas Vesprimiensis, Supplement Bd. 3), 117-128.
3. „Contrastiviteit - de grenzen voorbij”, in: Gelderblom, Arie J. et al (szerk.): *Neerlandistiek de grenzen voorbij: Handelingen Vijftiende Colloquium Neerlandicum*, 2003, 167-175.
4. „Causale conjuncties in het Duits en in het Nederlands”, *Amos Elektronisch Tijdschrift voor de Neerlandistiek in Midden- en Oost-Europa*:
http://www.ned.univie.ac.at/CMS/Comenius/Amos/Tijdschrift/December_2004/Marta_Kantor_Farago_Causale_conjuncties/
5. „Over vertaalproblemen van causale connectieven”, in: *Culturele identiteit in het nieuwe Europa, Regionaal Colloquium Midden-Europa*, 3-6 juni 2004, Warschau – megjelenés alatt)
6. „'Ze was boos op me. Omdat ik geen poes meer was'. Causaliteit in Minoes en in de Hongaarse vertaling daarvan”, in: *In memoriam Kata Damokos* (Acta Comenii Societatis Neerlandicorum Europae Centralis et Orientalis 9), Debrecen, 2005, 47-63.

• Recenziók:

1. Gert Rickheit (szerk.): Kohärenzprozesse. Modellierung von Sprachverarbeitung in Texten und Diskursen. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1991, 300 Seiten, *Werkstatt. Arbeitspapiere zur germanistischen Sprach- und Literaturwissenschaft*, 3/2004, 145-148.
2. Rita Hegedűs: Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések. Budapest: Tinta, 2004, 332 Seiten, *Sprachtheorie und germanistische Linguistik. Eine internationale Zeitschrift*, 15.1 (2005), 97-103.